

DOI: 10.26565/2227-1864-2025-96-18
УДК 821.161.2-Калинець.09

«Nature mort» vs «still life» у поезії «Натюрморт» І. Калинця: між лірикою і живописом

Григорій Савчук

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії української літератури,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
(майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна);
e-mail: gsavchuk@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2690-0915>*

У сучасному літературознавстві актуальною є проблема вивчення творчості українських шістдесятників, зокрема інтермедіальної компоненти. Праці науковців свідчать, що багатий матеріал для дослідника пропонує лірика Ігоря Калинця.

Метою цієї статті є висвітлення літературно-живописних кореляцій у вірші «Натюрморт» з опертям на інтермедіально-компаративний аналіз.

Проаналізовано композицію картини українського художника, який обрав середній масштаб зображення, що дозволяє достатньо детально промалювати елементи. Перша строфа вірша «Натюрморт» передає синкретичну природу картини, яка містить елементи інтер'єру, пейзажу та власне натюрморту. Відчувається «скупченість» «героїв» цього полотна, але картина не переважана семіотично. Кожен елемент покликаний до встановлення рівноваги та гармонії. Ту саму інтенцію транслює вірш Ігоря Калинця: на початку твору тричі повторено епітет «затишний». Проаналізовано прийоми «картина в картині» та «повтор без повтору».

Подальший розвиток ліричного сюжету приводить до опозиції «nature mort» vs «still life» («мертва природа» vs «втишене життя»). Ця антонімічна пара може бути прочитана крізь призму дихотомії «ерос і танатос» (любов, щастя і смерть, деструкція). І. Калинець обирає ерос і відкидає танатос, що промовисто свідчить про світоглядні доміанти в його житті, про неабияку силу волі в'язня сумління, вміння бачити й шанувати життя в усіх його проявах.

Зроблено висновок, що вірш містить формально-жанрові ознаки ритурнеля та триюлета.

Роздуми над філософсько-інтермедіальними інтенціями І. Калинця у вірші «Натюрморт» узагальнює думка, що для поета органічно-правдивими є відчуття гармонії в душі, закоханості у життя, які природно переростають у прагнення гармонізувати довкілля. «Втишене життя» бере гору над «мертвою природою».

Ключові слова: поезія, живопис, натюрморт, екфразис, інтерсеміотичний переклад.

У розділі «Звениславині купави» книги «Листи до Звенислави з ув'язнення», здається, вперше в українській літературі Ігор Калинець використовує прийом екфразисного опису зображень на поштівках. Сам митець коментує це так: «Ми в концлагері (Північний Урал) мали право на два листи (цензуровані!) у місяць. Один я вислав додому, до Ходорова чи Львова рідним, а другий – Ірині в Мордовію... Звичайно, у кожному моєму листі було щось для дочки Звенислави... хотів розповісти, що є у наш час і інша поезія, ніж та, яка була у підручниках» [2, с. 7]. Ігор Калинець зізнається, що протягом кількох років ув'язнення, «маючи випадково чисті листівки (поштівки), з другого боку заповнював їх текстом відповідно до ілюстративного змісту» [2, с. 8]. Розділ «Звениславині купави» містить тридцять таких текстів, відповідно книжка «Листи до Звенислави з ув'язнення» має тридцять вклеєних поштів. Здається, ілюстративний матеріал цих листівок випадковий і розмаїтий, хоча можна припустити, що поет обрав тридцять поштів із більшої

кількості, що були під рукою. І. Калинець інтерсеміотично перекладає картини українського та світового мистецтва мовою літератури і пропонує багатий, строкатий матеріал для науковця. Очевидно, написи на поштівках дозволяли відволіктися від табірних умов, із простору камери вийти у простір мистецтва.

Із двадцяти дев'яти картин та одного фото п'ять – це натюрморти: «Багатство України» О. Новаківського (1917 р.), «Натюрморт» А. Ерделі (1954 р.), «При світлі свічі» Ж. Блені, «Натюрморт із квіткою» В. Конашевича (1960 р.), «Чорні риби» Ж. Брака. Викликають зацікавлення та надихають на науковий пошук натюрморти саме українських митців – О. Новаківського та А. Ерделі. Метою цієї статті є висвітлення літературно-живописних кореляцій у вірші «Натюрморт» з опертям на інтермедіально-компаративний аналіз. Ця проблема ще не порушувалася в літературознавстві, хоча спроби осмислити інтермедіальну компоненту в творчості І. Калинця уже були, наприклад [1]. Так само як і спроби комплексно осмислити нюанси взаємодії літератури і живопису [4].

© Савчук Г., 2025

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Перша строфа вірша «Натюрморт» передає синкретичну природу картини, яка містить елементи інтер'єру, пейзажу та власне натюрморту (Мал. 1):

В кутку затишнім – інтер'єрі –
Дари осінні на столі,
у рамах – гори в синій млі, –
в кутку затишнім – інтер'єрі.
А де маєстро? На пленері
розтанув у прозорім тлі.
Лише в затишнім інтер'єрі
дари осінні на столі [2, с. 48].

Мал. 1. А. Ерделі. Натюрморт. 1947 р.
A. Erdeli. Still life. 1947.

URL: <https://esu.com.ua/media/3526>

У наведеному фрагменті тричі повторено слово «затишнім». Щоб з'ясувати, яке смислове навантаження несе цей епітет, варто звернутися до композиції картини. Передусім слід зазначити, що художник обрав середній масштаб зображення, який дозволяє достатньо детально промалювати елементи. Відчувається «скупченість» «героїв» цього полотна, але картина не перевантажена семіотично. Кожен елемент покликаний до встановлення рівноваги та гармонії. Дві ваз, чашка і яблука утворюють овал, видовжений по діагоналі – від нижнього лівого краю полотна до правого верхнього, при цьому відстань між чашкою і дальньою вазою трішки більша, ніж між іншими елементами, тому око глядача легко ковзає далі – у простір картини. Пейзаж руйнує композицію класичного натюрморту, є своєрідним «порталом», що дозволяє глядачеві вийти із простору кімнати у простір мальовничої природи.

На фрагменті картини намальовано річку, яка губиться десь на обрії в обрамленні дерев і добре грає на перспективу. З іншого боку, вигин річки є частиною семантичного ритму, утвореного вертикальними лініями ближньої та дальньої ваз і лівим краєм рами картини. Глядачеві треба зробити три «кроки», щоб потрапити в простір пейзажу. Чашка праворуч урівноважує ці вертикальні лінії. Ваз та лівий нижній кут картини стоять буквально на одній лінії.

Оригінальність натюрморту полягає у тому, що використано прийом «картина в картині». Крім того, якщо придивитися уважніше, то в лівому дальньому куті побачимо обриси холста і мольберта, отож, провідною «темою» картини є зображення майстерні художника, а не тільки притаманних натюрморту фруктів та посуду. Можна припустити, що А. Ерделі за допомогою полотна прагнув передати атмосферу захищеності, рівноваженості, затишку, які він відчував, перебуваючи в своїй майстерні. При цьому майстерня є одночасно і закритим і відкритим простором, оскільки картини у творчій лабораторії – це дещо більше за зображення, це виходи в неозорий художній світ митця.

Другий чотиривірш у наведеному фрагменті фокусує нашу увагу на постаті «маєстро», який «розтанув у прозорім тлі», іншими словами, художник розчинився у власній творчості, в іманентному художньому світі. Можливо, це і є найбільше досягнення і прагнення справжнього таланту – до самозабуття віддатися мистецтву. Можна припустити, що і І. Калинець сповідує схоже ставлення до творчості.

Відчуття захищеності, рівноваги доповнено відчуттям стиглості, наповненості позитивною енергією, яка ллється через край: «... дари осінні на столі». Від осінніх дарів, які символізують етап підбиття підсумків, завершення певного періоду життя, один крок до щастя, яке так нюансовано і наполегливо транслює картина. Втім, щастя триватиме лише мить, подальші роздуми І. Калинця запевняють у тому:

Хіба то смерть? То втишене життя:
у часі, в барві досягання
сумної миті, що остання.
Хіба то смерть? То втишене життя.
Мені також не буде вороття:
чи зачарую мить в тривання?
Бо то не смерть, а втишене життя:
у часі, в барві досягання [2, с. 48].

Поетична рефлексія над смертю та «втишеним життям» може бути пояснена дискусією навколо натюрморту в мистецтвознавстві. Натюрморт у перекладі з французької на українську – це «мертва природа» (nature morte). Англійською ж мовою натюрморт – це «still life» (тихе життя). Ця крослінгвальна антонімія лягла в основу наведеного поетичного фрагмента. І. Калинець спочатку ставить питання «Хіба то смерть?» і потім сам дає відповідь «Бо то не смерть, а втишене життя». Справді, натюрморт А. Ерделі аж ніяк не асоціюється з деструктивністю і смертю, і це приємно визнати поету. Але в роздумах І. Калинця є нюанс: втишене життя триває лише мить, і чи вдасться його «розтягнути» в «тривання» – це питання, яке залишається без відповіді.

Антонімічна пара «втишене життя» і «мертва природа» може бути прочитана також крізь призму іншої дихотомії – «ерос і танатос» (любов, щастя і смерть, деструкція). Те, що І. Калинець обирає ерос

і відкидає танатос, промовисто свідчить про світоглядні доміанти в його житті. Не забуваймо, що автором вірша «Натюрморт» є особливо небезпечний для СРСР політичний злочинець, який відбуває покарання в таборах та засланнях. Тому вибір на користь життя, щастя, позитиву свідчить про неабияку силу волі в'язня сумління, вміння бачити й шанувати життя в усіх його проявах. Але тут варто обмовитися про збірку «Невольничча муза», написану в той же час, але в зовсім інших настроєвих реєстрах.

Останній тривірш констатує те, що, як би там не було, зараз є можливість насолодитися мистецтвом:

У тривіальнім ритурнелі
вповім тобі: чудову мить
мені й тобі спинив Ерделі [2, с. 48].

Може скластися враження, що феномен миті в узагальненні веде до концепції імпресіонізму, але швидше за все І. Калинець мав на увазі не властивість певного напрямку, а здатність живопису фіксувати мить узагалі. Наведений пуант містить усі ознаки ритурнелі: «Ритурнель (франц. ritournelle, від італ. ritorno – повернення) – строфа провансальської, італійської та французької поезії; вірш на три або чотири строфи. Кожна строфа складається з короткого (часто з одного слова) рядка, котрий римується із третім довгим, витворюючи своєрідне кільце, другий – лишається неримованим холостим» [3, с. 586]. Натомість два наведені вище восьмивірші успадкували від європейського жанру хіба що повтори рядків і образів, покликання яких зокрема – створити відчуття спіралі в розгортанні ліричного сюжету. Ці восьмивірші написані в жанрі тріолета. Відзначимо варіативність рядків, вміння І. Калинця створити «повтор без повтору»:

В кутку затишнім – інтер'єрі – //
В кутку затишнім – інтер'єрі – //
Лише в затишнім інтер'єрі.

Хіба то смерть? То втишене життя //
Хіба то смерть? То втишене життя //
Бо то не смерть, а втишене життя.

Ритурнелі достатньо рідкісні для української лірики, є підстави припустити, що І. Калинець прагнув оновити цей жанр у вітчизняній літературі й одночасно показати доньці Звениславі, що українською мовою можна писати лірику найрізноманітніших штибів. Те саме можна сказати і про ознаки тріолета у восьмивіршах.

Спіралеподібний розвиток ліричного сюжету наштовхує на думку про те, що композиція картини «Натюрморт» та однойменний вірш мають багато спільного: рух енергії на полотні відбувається по овальній траєкторії, потім ця енергія знаходить вихід у пейзаж // рух енергії вірша спочатку відбувається по колу, а потім знаходить вихід у модуляціях «Лише в затишнім інтер'єрі», «Бо то не смерть, а втишене життя».

Авторська передмова до збірки «Листи до Звенислави з ув'язнення» завершується словами: «Сподіваюся, що все-таки комусь буде не нудно вчитатися в розмаїтий тематично текст. Дякую» [2, с. 8]. Попри те, що вірш «Натюрморт» адресований доньці підліткового віку, він може багато розказати про світоглядно-мистецькі константи митця і його справді «не нудно» і не тривіально (говорячи напівкокетливою мовою І. Калинця) читати. Загалом же, роздумуючи над філософсько-інтермедіальними інтенціями І. Калинця у вірші «Натюрморт», зупинимось на думці, що для поета органічно-правдивими є відчуття гармонії в душі, закоханості у життя, які природно переростають у прагнення гармонізувати довкілля. «Втишене життя» бере гору над «мертвою природою».

Список використаної літератури

1. Віват Г. І. Концепція множинності інтертекстуального дискурсу у творчості поетів-дисидентів (І. Калинець, М. Руденко, І. Світличний, В. Стус). Автореферат дис. ... доктора філологічних наук. Спеціальність 10.01.01 – українська література. Київ, 2011. 59 с.
2. Калинець І. Листи до Звенислави з ув'язнення. Львів : Сполом, 2017. 240 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
4. Фесенко В. І. Література і живопис: інтермедіальний дискурс : навч. посіб. Київ : КНЛУ, 2014. 398 с.

Надійшла до редакції 27 лютого 2025 р.

Прийнята до друку 29 березня 2025 р.

References

1. Vivat G. I. (2011). Conception of multiplicity of intertextual discourse in work of poets-dissidents (I. Kalynets, M. Rudenko, I. Svitlychny, V. Stus). Abstract of dis. ... doctor of philological sciences. Specialty 10.01.01. Ukrainian literature. Kyiv. 59 p. [In Ukrainian]
2. Kalynets I. (2017). Folias to Zvenyslavy from a conclusion. Lviv : Spolom. 240 p. [In Ukrainian]
3. Study of literature reference dictionary-book (2007). (ed. T. Gromyak, Yu. I. Kovaliv, V. I. Teremok). Kyiv : VC "Academy". 752 p. [In Ukrainian]
4. Fesenko V. I. (2014). Literature and painting : intermedial discourse. Kyiv : KNLU, 398 p. [In Ukrainian]

Submitted February 27, 2025.

Accepted March 29, 2025.

Hryhorii Savchuk, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of History of Ukrainian Literature, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022 Ukraine); e-mail: gsavchuk@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2690-0915>

“Nature of mort” vs “still life” in a poem “Naturmort” of Igor Kalynets: between a lyric poetry and painting

In modern literary criticism a problem of study of work of Ukrainian sixties, in particular intermedial components is actual. Papers of scientists testify that Ihor Kalynets's lyric poetry offers a rich material for a researcher.

The aim of the paper is illumination of literary-picturesque correlations in a verse “Naturmort”. The intermediate-comparative analysis is used. Composition of picture of the Ukrainian artist that chose the middle scale of image is analysed, it allows to draw detail elements. First strophe of verse “Naturmort” passes syncretism nature of picture, that contains the elements of interior, landscape and actually of still life. “Congestion” of “heroes” of this linen is felt, but a picture is not overloaded semiotic. Every element is called to establishment of equilibrium and harmony. The same intension is translated by the I. Kalynets's verse: at the beginning of work an epithet “comfortable” is repeated three times.

The techniques of “picture within a picture” and “refrain without refrain” are analyzed.

The further development of the lyrical plot leads to the opposition “nature mort” vs “still life” (“dead nature” vs “still life”). This antonymic pair can be read through the prism of the dichotomy of “eros and thanatos” (love, happiness and death, destruction). I. Kalynets chooses eros and rejects thanatos, which speaks volumes about the worldview dominants in his life, about the remarkable willpower of a prisoner of conscience, the ability to see and honor life in all its manifestations.

It is concluded that the poem contains formal and genre features of the riturnel and triolet.

Reflections on I. Kalynets's philosophical and intermedial intentions in the poem “Naturmort” are summarized by the idea that for the poet, the feeling of harmony in the soul, love for life, which naturally develops into a desire to harmonize the environment, are organically true. The “still life” prevails over the “dead nature”.

Keywords: poetry, painting, still life, ekphrasis, intersemiotic translation.
